

Розділ 1

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРОМИСЛОВОСТІ В ГОСПОДАРСЬКОМУ КОМПЛЕКСІ УКРАЇНИ

1.1. Теоретико-методологічні основи дослідження промислового виробництва в економічному просторі України

Промисловість – це складна, ієрархічно організована, система виробничих одиниць: підприємств, корпорацій, їхніх філій й альянсів та ін. Структура промисловості будь-якого регіону (країни, району) і світу в цілому формується під впливом як територіального (міжнародного й транснаціонального), так і галузевого (внутрішньо-галузевого, міжгалузевого) поділу праці.

Промисловий комплекс, як правило, є основою господарства регіону (району, області, країни), найбільш активною ланкою і стрижнем економічної системи в цілому, мультиплікатором розвитку інших галузей, а належне організаційно-економічне управління ним привносить координацію й цілеспрямованість у здійснювані якісні структурні перетворення та соціально-економічні трансформації.

В умовах інтернаціоналізації економічної діяльності завдання такого управління стають усе більш складними, а його результати помітно впливають на інші системи життєдіяльності населення та подальший соціальний прогрес. Вирішення цих завдань в економічному просторі неможливе без забезпечення раціональної організації виробництва на основі поєднання галузевого і просторового підходів. При цьому просторовий аспект, що передбачає територіальну прив'язку промислових активів, у специфічних ринкових умовах вітчизняної економіки потребує глибокого дослідження.

Також необхідно мати на увазі, що в ринковій економіці ефективність функціонування того чи іншого виробництва визначається реалізацією продукції на ринку. Внутрішній же ринок будь-якого регіону завжди є обмеженим і характеризується певною величиною і структурою попиту на продукцію, що, як правило, не повністю збігається з пропозицією товарів, робіт, послуг розташованих у ньому підприємств, тобто економічні інтереси суб'єктів господарювання виходять за регіонально-національні кордони. Тому реалізувати виробничий потенціал підприємства у більшості випадків можливо лише шляхом поширення його діяльності за межі регіону місцезнаходження через установлення зв'язків зі споживачами в інших частинах країни і світу. Це підтверджується і наявними статистичними даними, які свідчать, що переважна більшість галузей промисловості реалізують свою продукцію за межі регіонів її виробництва та України в цілому. Наприклад, металургійна, хімічна промисловість, окремі галузі машинобудування – понад 60-80 %, а оборонно-промисловий комплекс – 95 % своєї продукції експортують в інші країни. Таким чином, через вільний рух товарів, капіталів, робочої сили формується певний стійкий наднаціональний економічний простір, провідним сегментом якого є промисловий.

У цьому просторі фіксуються різні форми організації господарства: промислові пункти, центри та вузли, територіально-виробничі комплекси, промислово-розселенські агломерації та ін. Для його ефективного функціонування необхідно забезпечити оптимізацію зв'язків між елементами та їх раціональне комплексування, що знаходить вираження у стійкому соціально-економічному розвитку держави та її регіонів.

Дослідження промислового виробництва в сучасному економічному просторі України має ґрунтуватися на теоретико-методологічних засадах формування конкурентоспроможного промислового комплексу, здатного в умовах інтеграції та глобалізації розв'язувати основні завдання соціально-економічного розвитку держави.

При розробці відповідних методологічних підходів необхідно насамперед визначити:

- роль і місце промислового виробництва в економічному просторі країни та її регіонів;
- ступінь збалансованості рівнів територіально-галузевого розвитку промисловості в Україні та її регіонах;
- напрями вдосконалення державної промислової політики з метою стимулювання розвитку регіональних промислових комплексів і зменшення міжрегіональних диспропорцій.

Крім того, необхідно вирішити також теоретичні і прикладні завдання, а саме: узагальнити вітчизняний і світовий науковий та практичний досвід просторового промислового розвитку; вирішити питання інформаційного забезпечення наукових досліджень; розробити методологію дослідження промислового виробництва в сучасному економічному просторі країни та її регіонів.

У загальному методологія системного аналізу розвитку промисловості в сучасному економічному просторі передбачає:

- урахування як позитивних, так і негативних факторів, які впливають на кількісні та якісні показники розвитку промисловості в умовах зростання конкуренції, розвитку інтеграційних та посилення глобалізаційних процесів;
- оцінку промислового потенціалу, його кількісні та якісні зміни, в тому числі основних засобів, капітальних інвестицій, оборотних активів, людського капіталу тощо;
- оцінку зовнішньоекономічних зв'язків у провідних, особливо експортоорієнтованих, галузях (металургійній, хімічній і нафтохімічній, машинобудівній), а також конкурентоспроможності їх продукції на зовнішніх і внутрішньому ринках;
- оцінку збалансованості галузевих і регіональних складових промислового потенціалу (балансові розрахунки потреби і пропозиції);
- уточнення стратегічних напрямів та конкретних заходів щодо розвитку окремих галузей промисловості, особливо тих, що визначають спеціалізацію країни (регіону).

При дослідженні промислового виробництва в економічному просторі необхідно також урахувати системну та послідовну еволюцію принципів управління промисловістю, яка проявляється в досить повільному, але цілеспрямованому переході від галузевого принципу до функціонального.

Розрахунково-аналітична частина дослідження промислового виробництва в економічному просторі мала б базуватися на вивченні сукупності економічних відносин та зв'язків між суб'єктами промислової діяльності, розташованими на певній території, межі якої можуть збігатися або ні з адміністративно-територіальними межами чи державними кордонами. Однак в умовах ринкової економіки це є технічно складним завданням через нестабільність і значну варіативність цих зв'язків. Тому доцільно, з одного боку, здійснити територіально-галузевий аналіз показників діяльності промислового комплексу України, його структури й організації, а з іншого – вивчити міжрегіональні зв'язки. Ці дослідження проводяться на основі використання офіційної статистичної інформації.

Найважливішими характеристиками економічного простору, в тому числі промислового, є насиченість, розміщення, зв'язаність [1]. Насиченість економічного простору промисловості визначається кількістю його елементів (промислових підприємств), обсягом реалізованої продукції та вартістю основних засобів на одиницю площі

певної території. Розміщення характеризується коефіцієнтами диференціації, концентрації, розподілу промислової діяльності, а зв'язаність виражається обсягом та інтенсивністю економічних зв'язків між суб'єктами (учасниками) простору – внутрішньорегіональних, міжрегіональних та зовнішньоекономічних.

Необхідно зазначити, що за показником насичення структурними елементами та їх зв'язками, економічний простір промисловості є неоднорідним. Причинами цього є фактори як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До першої групи відносяться відмінності географічного положення, територіальних та природно-кліматичних умов, що спричиняють нерівномірність розміщення та діяльності промислового виробництва, інтенсивності відносин між окремими його суб'єктами. До другої групи можна віднести правові, інституційні, економічні, соціальні, екологічні фактори. Наслідком їх впливу є диференціація рівнів промислового розвитку територій.

Економічний простір промисловості не є величиною сталою, йому притаманний динамізм, який виявляється у зміні переліку та структури його елементів (промислових об'єктів і зв'язків між ними), розширенні або звуженні меж і залежить від масштабів трансформаційних процесів [2]. Підтвердженням цьому є, наприклад, постійна зміна обсягів та географії експорту продукції провідних галузей промисловості.

Необхідно зазначити, що діяльність промислових підприємств відбувається в локальному, регіональному, національному, світовому (глобальному) економічних просторах. Регіональний аспект дослідження промислового виробництва в сучасному економічному просторі має передбачати вивчення схеми розміщення промислових об'єктів на території та відносин між ними. Ці відносини власне і формують економічний простір, визначають рівень його насиченості (інтенсивності), розширюють або звужують його межі. Аналіз показників територіально-галузевої структури і організації промислової діяльності в певному регіоні (кількість промислових об'єктів, їх розташування, показники виробничої діяльності, кількісні та якісні характеристики основних засобів та промислового персоналу, рівень витрат на виробництво та реалізацію продукції, інвестиційна та інноваційна діяльність тощо) дає уяву про структуру і територіальні форми регіонального економічного простору промисловості, який, у свою чергу, є складовою частиною національного та світового простору.

Однією з наукоємних та високотехнологічних галузей промисловості є оборонно-промисловий комплекс (ОПК), що за особливостями функціонування в умовах ринку та сучасних інтеграційних процесів зумовлює необхідність визначення специфічних методологічних основ дослідження його ролі і місця в економічному просторі країни.

На наш погляд, економічний простір як середовище функціонування оборонної промисловості слід розглядати, виходячи з того, що він є одночасно і результатом, і умовою діяльності господарюючих суб'єктів. Саме взаємопроникнення та пересічення полів окремих суб'єктів утворює економічний простір, у межах якого функціонує сьогодні оборонно-промисловий комплекс України.

Так склалось історично, що в Україні виробляється лише 4-5 % оборонної продукції із замкнутим циклом виробництва. В цих умовах економічний простір оборонної промисловості характеризується сукупністю відносин між економічними суб'єктами, які пов'язані між собою коопераційними поставками переважно в межах країн СНД, що обумовлює необхідність пошуку шляхів та засобів його розширення в інші країни за рахунок підвищення рівня конкурентоспроможності своєї продукції. При цьому необхідно подолати багато перешкод. Наприклад, політика захисту європейськими державами національних виробників призвела до суттєвого скорочення замовлень на модернізацію військової техніки. Процес формування економічного середовища для торгівлі зброєю сьогодні є значною мірою спонтанним і потребує

негайного переходу до ефективної системи військово-технічного співробітництва, яка б давала змогу створювати спільні з іноземними державами проекти з розробки зброї, запроваджувати прозорі механізми роботи з технологіями подвійного призначення, залучати в цю сферу іноземних інвесторів та приватний капітал.

Загалом розвиток економічного простору країни, його промислового сегменту безпосередньо залежить від підвищення рівня конкурентоспроможності продукції на світовому ринку. Що ж стосується місця і ролі промислових підприємств в економічному просторі, то вони визначаються їх функціями як центрів соціально-економічного розвитку територій, а комплексні поєднання підприємств (центри, вузли, парки, райони тощо) можуть відігравати роль полюсів формування локальних економічних просторів і баз просторових систем вищих рівнів. Це важливо ще й тому, що сучасний етап розвитку вітчизняної промисловості характеризується появою нових організаційно-економічних форм взаємозв'язку і взаємодії елементів промислової системи, зміною їх структури під впливом зростання конкуренції, розвитку інтеграційних та глобалізаційних процесів.

Водночас необхідно враховувати, що Україна внаслідок низки причин розпочала процес інтеграції у відкриту світову економіку пізніше, ніж інші індустріальні країни. Така різниця в темпах найбільш негативно позначається на традиційних галузях промисловості, а також регіонах, у структурі промисловості яких ці виробництва займають значну частку. Наслідком цього може бути фрагментарна інтеграція вітчизняної економіки в глобальний ринок і, відповідно, втрата цілісності національного промислового простору та економіки в цілому. Тому державна промислова політика має бути спрямована на синхронізацію основних економічних процесів та дій господарюючих суб'єктів щодо входження у світову економіку. Крім того, власне промисловість у сучасних умовах слід розглядати не як комплекс взаємопов'язаних галузей та виробництв, а значно ширше: як комплекс процесів (виробництво, обіг, споживання, фінансування, регулювання), в які «вплетено» промислове виробництво, що в сукупності забезпечують його інтеграцію до глобального ринку.

Отже, умовами формування єдиного економічного простору промисловості в Україні можна визначити наступні:

- інтеграцію регіональних ринків товарів та послуг у загальнодержавний, що сприятиме зростанню місткості останнього та зробить взаємодію в системі «попит (ринок) – пропозиція (виробництво)» більш ефективною;
- побудову (відновлення) повних циклів виробництва продукції кінцевого споживання, особливо у високотехнологічних галузях, що має сприяти більш тісній співпраці науково-дослідницьких та виробничих центрів;
- розвиток міжрегіональної інтеграції, зокрема в рамках економічних районів;
- проведення органами державної влади та місцевого самоврядування в усіх регіонах єдиної цінової і тарифної політики;
- запровадження загальнодержавного прогнозування та індикативного планування з метою забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку країни на основі врахування особливостей та використання переваг кожного її регіону;
- розвиток фінансового ринку, який через залучення і територіально-галузевий перерозподіл капіталу є інструментом інтеграції всіх сегментів економічного простору;
- забезпечення цілісності та подальший розвиток усіх інфраструктурних систем (виробничої, транспортної, ринкової, інформаційної та ін.).

Просторовий підхід до дослідження сучасного стану і трансформації промислового виробництва має забезпечити пошук нових можливостей для його розвитку, оскільки передбачає комплексну оцінку функціонування промислових підприємств в економічному

середовищі, що сформувалось на певній території. На цій підставі здійснюється вивчення не тільки безпосередньо промислового виробництва, а й форм його галузевої і територіальної організації (традиційних та новітніх), інвестиційно-інноваційної сфери, соціальних та екологічних питань, тобто всієї сукупності чинників, які визначають економічне зростання країни та її регіонів.